

MAKTAB O'QUVCHILARIDA O'G'IRLIKNI SHAKLLANISHIGA SABAB BO'LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR VA ULARNING YECHIMLARI*Xamidova Mohira Ulug'bek qizi**Sirdaryo viloyati Sardoba
tumani 12-maktab psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida o'g'irlik xulq-atvorining shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilingan. O'quvchilarning oilaviy muhiti, emotsional holati, ijtimoiy ta'sirlar, tengdoshlar bosimi hamda o'z-o'zini baholash darajasi o'g'irlik xulqining paydo bo'lishida muhim omil ekani yoritilgan. Shuningdek, ushbu muammoning oldini olish, profilaktika va korreksion ishlarni tashkil etishning samarali psixologik usullari ham bayon etilgan. Maqola maktab psixologlari, pedagoglar hamda ota-onalar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *o'g'irlik, deviant xulq-atvor, maktab o'quvchisi, psixologik omillar, oilaviy muhit, emotsional ehtiyoj, tengdoshlar ta'siri, profilaktika, korreksiya, maktab psixologi, ijtimoiy moslashuv, tarbiya.*

KIRISH

Bugungi kunda maktab o'quvchilari orasida uchrayotgan deviant xulq-atvor ko'rinishlaridan biri – o'g'irlikdir. Bu holat faqat ijtimoiy muammo emas, balki chuqur psixologik sabablar bilan bog'liq murakkab jarayon hisoblanadi. O'quvchining o'g'irlikka moyilligi ko'pincha oilaviy muhit, shaxsiy rivojlanishdagi muammolar, emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi, tengdoshlar ta'siri va ijtimoiy nazoratning sustligi bilan izohlanadi.

Maktab psixologi, o'qituvchilar va ota-onalar uchun bu muammoning ildiz sabablarini aniqlash va oldini olish choralari ishlab chiqish muhim vazifa sanaladi. O'g'irlikka faqat intizomiy nuqtai nazardan yondashish yetarli emas; uning psixologik omillarini tushunish orqali samarali profilaktika va korreksion ishlar olib borish mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi – maktab o'quvchilarida o'g'irlik xulqining shakllanishiga sabab bo'luvchi psixologik omillarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishning amaliy yo'llarini ko'rsatib berishdir.

O'g'irlik tushunchasining psixologik mohiyati:

Psixologiyada o'g'irlik – bu shaxsning boshqa birovga tegishli bo'lgan mulkni ruxsatsiz egallashi bilan bog'liq xatti-harakat bo'lib, u ko'pincha ichki ehtiyojlar,

emotsional yetishmovchilik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar natijasida yuzaga keladi.

Bolalarda o'g'irlik:

- ongli ravishda manfaat ko'zlab qilinishi,
- e'tibor qozonish uchun amalga oshirilishi,
- psixologik himoya reaksiyasi sifatida yuzaga kelishi,
- taqlid natijasida paydo bo'lishi mumkin.

Kichik yoshdagi bolalarda o'g'irlik ko'pincha mulkka egalik tushunchasining to'liq shakllanmaganligi bilan bog'liq bo'lsa, o'smirlik davrida bu xulq ko'proq shaxsiy nizolar va ijtimoiy bosim bilan izohlanadi.

Maktab yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda biologik, ijtimoiy va psixologik omillar o'zaro ta'sir etadi. Ushbu davrda bolaning xulq-atvori, qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari va o'zini anglash jarayoni faol rivojlanadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda o'quvchilarda deviant xulq-atvor ko'rinishlari ham uchray turadi. Shunday salbiy xulq-atvor shakllaridan biri o'g'irlikdir. Bu hodisa nafaqat huquqiy jihatdan, balki psixologik nuqtai nazardan ham chuqur tahlilni talab etadi. Chunki o'g'irlik faqat moddiy manfaat orttirish vositasi emas, balki ko'pincha bolaning ichki kechinmalari, ehtiyojlari va ijtimoiy muammolarining tashqi ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

O'quvchilarda o'g'irlikning paydo bo'lishi birgina sabab bilan izohlanmaydi. Bu jarayon ko'pincha oilaviy tarbiya kamchiliklari, emotsional ehtiyojlarning qondirilmaslari, o'ziga ishonchsizlik, tengdoshlar bosimi, nazoratning sustligi hamda ijtimoiy sharoitlarning ta'siri natijasida yuzaga keladi. Bola ma'lum bir ehtiyojni qondirish uchun ijobiy yo'l topa olmaganida, salbiy yo'lni tanlashi mumkin. Ayniqsa, mehr va e'tibor yetishmaydigan muhitda o'sgan bolalarda o'g'irlik orqali o'ziga e'tibor qaratish, o'zini muhim his qilish istagi kuchayadi.

Oilaviy muhit bolaning xulq-atvori shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Agar oilada doimiy nizolar, janjallar, befarqlik yoki haddan tashqari qattiqqo'llik hukm sursa, bola o'zini himoyasiz va keraksiz his eta boshlaydi. Bunday vaziyatda u ichki noroziligini yashirin xatti-harakatlar orqali namoyon qilishi mumkin. Ayrim hollarda ota-onaning o'zi tomonidan namoyon etilayotgan salbiy xatti-harakatlar ham bolaga taqlid uchun asos bo'ladi. Bola kattalarning harakatlarini kuzatib, ularni normal holat sifatida qabul qiladi va o'z xulqida aks ettiradi.

Emotsional ehtiyojlarning qondirilmaslari ham o'g'irlikka olib keluvchi muhim psixologik omil sanaladi. Bola mehr, e'tibor va qo'llab-quvvatlashga muhtoj. Agar u o'zini qadrlanmagan deb his qilsa, o'z ehtiyojlarini yashirin yo'l bilan qondirishga urinadi. Ba'zan o'g'irlik bolaning ichki bo'shligini to'ldirish, o'zini tasdiqlash yoki

boshqalarning e'tiborini jalb etish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda bola qilayotgan ishining ijtimoiy oqibatlarini to'liq anglab yetmasligi mumkin.

O'z-o'zini baholash darajasining pastligi ham salbiy xulq shakllanishiga sabab bo'ladi. O'ziga ishonchi yetarli bo'lmagan o'quvchi boshqalarga o'xshashga, tengdoshlaridan ortda qolmaslikka intiladi. Agar u o'zida mavjud bo'lmagan narsalarga ega bo'lishni istasa, ba'zan noqonuniy yo'lni tanlashi mumkin. Bu holat ayniqsa o'smirlik davrida kuchayadi. Chunki bu davrda tengdoshlar fikri va ijtimoiy mavqe muhim ahamiyat kasb etadi.

Tengdoshlar ta'siri o'quvchi xulqining shakllanishida katta rol o'ynaydi. Agar bola salbiy muhitga tushib qolsa, u o'sha guruh qoidalariga moslashishga harakat qiladi. Ayrim hollarda o'g'irlik guruh tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan xatti-harakat sifatida qabul qilinadi va bu bolani takroriy harakatlarga undaydi. Shuningdek, moddiy imkoniyatlar bilan ehtiyojlar o'rtasidagi nomutanosiblik ham o'g'irlikka turtki bo'lishi mumkin. Bola o'zida mavjud bo'lmagan buyumlarni qo'lga kiritishga intiladi va buni noqonuniy yo'l bilan amalga oshiradi.

Psixologik travmalar ham salbiy xulq-atvor shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy ajralishlar, yaqin insonni yo'qotish, e'tiborsizlik yoki zo'ravonlik kabi omillar bolaning ruhiyatiga salbiy ta'sir etadi. Bunday vaziyatda o'g'irlik ichki norozilik, alam yoki qarshilikning tashqi ifodasi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shuningdek, nazoratning sustligi, bolaga aniq chegaralar qo'yilmasligi ham o'g'irlikning takrorlanishiga olib keladi. Agar bola o'z harakatlari uchun javobgarlikni his qilmasa, salbiy xulqni davom ettirishi ehtimoli ortadi.

Maktab muhitida o'g'irlikka moyil o'quvchilarni erta aniqlash muhim ahamiyatga ega. Yashirin xatti-harakatlar, yolg'on gapirish, mas'uliyatdan qochish, ichki xavotir, qo'rquv, tajovuzkorlik yoki haddan tashqari yopiq fe'l kabi belgilar bu jarayonga ishora qilishi mumkin. Bunday holatlarda o'quvchini jazolashdan ko'ra, uning psixologik holatini tushunishga harakat qilish zarur. Chunki jazo ko'pincha muammoni yanada chuqurlashtiradi.

O'g'irlikning oldini olishda profilaktik ishlar muhim o'rin tutadi. O'quvchilarda halollik, mas'uliyat, boshqalarning mulkiga hurmat kabi qadriyatlarni shakllantirish zarur. Bu jarayonda o'qituvchi, psixolog va ota-onaning hamkorligi muhim. Bolaga nisbatan mehrli munosabat, ishonch muhitini yaratish, uning ijobiy jihatlarini qo'llab-quvvatlash salbiy xulqning oldini olishga yordam beradi.

Psixologik treninglar, suhbatlar, guruhviy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Muammoli vaziyatlarni hal qilish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, empatiya va hamdardlikni shakllantirish o'g'irlikning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, o'z-o'zini baholashni oshirish, o'quvchini jamoadagi ijobiy faoliyatga jalb qilish ham ijobiy natija beradi.

O'g'irlikka moyil o'quvchilar bilan individual ishlash zarur. Psixologik diagnostika, suhbatlar, shaxsiy rivojlanish rejasini tuzish orqali muammoning ildiz sabablarini aniqlash mumkin. Bu jarayonda bolaning oilaviy sharoitini o'rganish, ota-onaga tavsiyalar berish ham muhimdir. Ota-onaning e'tiborli bo'lishi, bolaga mehr va qo'llab-quvvatlash berishi uning xulqini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

Maktab psixologi bu jarayonda muhim vositachi hisoblanadi. U o'quvchi, ota-ona va o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yadi, muammoni erta aniqlaydi, korreksion ishlarni tashkil etadi. Shuningdek, o'quvchilarda ijobiy qadriyatlarni shakllantirish, salbiy xatti-harakatlarning oldini olish bo'yicha profilaktik dasturlar ishlab chiqadi. Har bir bola individual shaxsdir. Uning xulq-atvori ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Agar bola o'zini tushunilgan, qadrlangan va qo'llab-quvvatlangan his qilsa, salbiy xulq-atvor ehtimoli kamayadi. Shu sababli o'g'irlikka qarshi kurashishda jazolashdan ko'ra, tushuntirish, qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yo'naltirish samaraliroq hisoblanadi.

Maktab o'quvchilarida o'g'irlikning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, u oilaviy muhit, emotsional ehtiyojlar, ijtimoiy ta'sirlar va shaxsiy rivojlanish omillari bilan bog'liq. Muammoni bartaraf etish uchun erta diagnostika, ota-onalar bilan hamkorlik, psixologik yordam va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish zarur. Har bir o'quvchiga individual yondashuv asosida olib borilgan tarbiyaviy va psixologik ishlar salbiy xulq-atvorning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab, oila va jamiyatning hamkorligi orqali bolalarda halollik, mas'uliyat va ijobiy qadriyatlarni shakllantirish mumkin. Delinkvent xulq-atvor - bu voyaga yetmagan shaxsning qonunni buzadigan xatti-harakati hamda jamiyatda va ayni vaqtda o'rnatilgan huquqiy me'yorlardan og'ishgan, jamoatchilik tartibiga xavf soluvchi muayyan shaxs harakatidir. Delinquent so'zi lot, "nojo'ya xatti-harakat, aybdorlik" ma'nolarini anglatadi.

Ammo o'smirning jinoiy javobgarlik yoshiga yetmaganligi yoki jinoyati unchalik katta bo'lmaganligi sababli jinoiy jazo qo'llanilmaydi. Haqiqiy jinoiy jazoni o'z ichiga olgan og'ir jinoyatlar jinoiy xatti-harakatlar hisoblanadi.

Delinkvent shaxs - keskin og'uvchi axloqqa ega bo'lgan jinoiy jazoga mos harakatlarni namoyon qiluvchi subyekt. Delinkvent xulq-atvorga ega shaxs qonunga zid axloqi - ushbu jamiyatda va ushbu vaqtda o'rnatilgan qonunlardan og'ishgan, boshqa odamlar yoki ijtimoiy tartibga, tinchlikka xavf soluvchi va o'zining oxirgi ko'rinishlarida jinoiy jazolanadigan aniq shaxsning harakatini tushunamiz.

Delinkvent xulq-atvor odatda, maktabda darslarni qoldirishdan va tarbiyasi og'ir tengdoshlar guruhiga qo'shilish bilan boshlanadi. Buning ortidan mayda bezorilik, kichik va ojizlarni xafa qilish, bolalarning mayda pullarini tortib olish, velosiped va mototsikllarni (haydash maqsadida) o'g'irlash sodir bo'ladi. Jamoat joylarida xatti-harakatlarga olib keladigan firibgarlik va mayda oldi-sotdi firibgarlik kamroq

tarqalgan. Bular kichik miqdordagi «maishiy o'g'irlik»dagi pullar ham bo'lishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar tomonidan huquqbuzarliklar sodir etishlarining ko'pgina sabablari mavjud. Bolada muayyan qonunga xilof xulq-atvor shakllanishiga, eng avvalo, uning mikromuhiti (oila, o'quv yurti, norasmiy guruhidagi) xususiyatlari sabab bo'ladi. Xususan, ular quyidagicha bo'lishi mumkin: kriminogen (jinoiy) muhitda bo'lish, muammoli va notinch oilalarda tarbiyalanish, o'quv-tarbiya yurtlarida tarbiyasi og'ir bolaga nisbatan individual yondashuv yo'qligi, asotsial (qonunga zid) tengdoshlar guruhlarining salbiy ta'siri va x.k.

XULOSA

Jamiyat taraqqiyoti va rivoji uning o'sib kelayotgan yosh avlodiga bog'liqdir. Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonimizda o'smirlarning har tomonlama sog'lom voyaga yetishi har bir katta avlodning vazifasidir. O'smirlar o'rtasida jinoyatchilikni kelib chiqishi sabab va omillari dolzardir. Avvalo delikvent xatti-harakatlari nima? – degan savolga javob bersak. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat harakatlari yoki ijtimoiy normalarni buzuvchi harakatlardelikvent axloq sifatida tasniflanadi. Masalan, o'g'irlik, vandalizm, hujum, giyohvand moddalarni iste'mol qilish, uydan qochish, maktabdan qochish. Og'irligi, kichik jinoyatlardan tortib og'ir jinoyatchiliklar bo'lishi mumkin. Noqonuniy xatti-harakatlar ko'pincha ommaviy axborot vositalarida buzg'unchilik yoki mayda o'g'irlik sifatida tasniflangan bo'lib, huquqbuzarlik huquqiy va ijtimoiy me'yorlarni buzuvchi xatti-harakatlarning keng doirasini o'z ichiga oladi. Bu, birinchi navbatda, yoshlar bilan bog'liq bo'lib, ko'p qirrali sabablar va jiddiy oqibatlariga olib keladigan murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Shuni yodda tutish kerakki, huquqbuzarlik faqat ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda kelib chiqishi yoki etnik kelib chiqishi bilan bog'liq emas. Uning sabablarini tushunish va har tomonlama bartaraf etish huquqbuzarliklarning oldini olish va yoshlarni ijobiy qarorlar qabul qilishiga ko'maklashish otaonalar va pedagoglar hamda mas'ul vazifani bajaruvchi shaxslarning oldilarida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Inson dunoyga kelganida jinoyatchi yoki huquqbuzar bo'ib kelmaydi. Huquqbuzarlikni sabablarini o'rganish jarayonida ijtimoiy me'yorlar va qonunlarni buzuvchi harakatlarni o'z ichiga olgan jarayonlar nazarda tutiladi. O'smir nega jinoyat sodir etadi yoki huquqbuzarlikka moyil bo'ladi? - buning sabablari turlicha. Eng birinchi biz oila muhiti ta'sirini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari shaxsiy omillar, depressiya, tashvish, ijtimoiy-iqtisodiy, do'stlar ta'siri, shuningdek internet olamidagi turli yot g'oyalarni ham ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Asilova, S., & Abdulxaqov, N. (2024). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB-

HUNAR TANLASH MUAMMOLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM. Interpretation and researches.

2. Xatamboyevna, A. S. (2024). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YORDAM. JOURNAL OF
3. MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 7(1), 16-20.
4. Asilova, S. X. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB TANLASH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI. YOUTH,
5. SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND
6. INNOVATIONS, 2(8), 12-16.
7. Rahmonjon, A., & Asilova, S. (2023). BILISH JARAYONLARI PATOLOGIYASI. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 770-772.
8. Ziyo.net